

УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Особливості міжмовної взаємодії між українською і російською мовами особливо привертають увагу дослідників у XIX–XXI ст., викликаючи в них вельми суперечливі відгуки. Основним явищем, яке цікавить їх, стає вплив однієї мови на іншу. А головним показником цього впливу є запозичення.

Українсько-російські мовні контакти стали більш-менш регулярними після приєднання України до Росії 1654 р. і відтоді характеризувалися в різні періоди, по-перше, неоднаковим співвідношенням впливів однієї мови на іншу, по-друге, різними стильовими і соціальними сферами проникнення елементів однієї з цих мов в іншу і, по-третє, неоднаковим ступенем адаптації взаємних запозичень.

Основне положення, на якому базується наше дослідження, полягає в тому, що, незважаючи на російську мовну експансію у XVII–X ст., вплив української мови на російську значно посилюється на сучасному етапі, і це добре помітно у лексиці російськомовних ЗМІ в Україні. Отже, цей факт дає нам підстави визначити актуальність роботи.

Актуальність роботи полягає в тому, що хоча тема українсько-російських мовних контактів є досить добре дослідженою, але з часом погляди вчених на цю проблему змінюються, можливо, відповідно до соціально-економічних та політичних обставин.

У XVII – на початку XVIII століття відбувався взаємовплив обох мов, хоч і по лінії різних стилів, тоді як пізніше – переважно односпрямований вплив з боку російської мови на українську. Однак українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі (кінець XIX–XXI ст.) характеризуються певним **ослабленням впливів російської мови на українську й, навпаки, посиленням впливів української на російську.**

Як було вже зазначено вище, особливості міжмовної взаємодії між українською і російською мовами привертають увагу дослідників у XIX–XXI ст., а саме – активізація у російській мові процесу лексичних запозичень. Це також призвело до загострення наукового інтересу до питань міжкультурної комунікації і представили нові аспекти вивчення не тільки лексикології, а й загальної теорії комунікації, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології (праці В. В. Тарасова, О. С. Кубрякової, І. В. Привалової, Ю. О. Сорокіна і І. Ю. Марковіна та ін.).

Проте в російській лексикології, в цілому, й у лексикографії, що її відбиває, існує, на наш погляд, ряд питань, які через екстралінгвістичні причини недостатньо вивчені. Серед них – лексична взаємодія близькоспоріднених мов, у першу чергу, російської, білоруської та української.

Дослідники давньоруської мови вказують на те, що історична лексикологія фактично не має відомостей про специфіку стародавньої східнослов'янської лексики, і взагалі, майже немає достовірних фактів щодо походження мов східнослов'янської групи, а саме російської, української та білоруської. Через це існує декілька поглядів і теорій. Ми наведемо три основні теорії походження саме української мови, тому що питання, яке пов'язано з виникненням українського народу та мови, є важливим як для україністики, в цілому, так і, зокрема, для нашого дослідження.

Отже, три основні теорії походження української мови:

1. Давньоруська народність (давньоруська мова) три східнослов'янські народності (російська, українська, білоруська мови).

Згідно з твердженням радянських істориків, яке тільки нещодавно було непорушною аксіомою, за доби Київської Русі, а саме впродовж IX–X ст. унаслідок зближення і злиття багатьох східнослов'янських племен сформувалася етнічна і мовна єдність – **давньоруська народність**. Ця давньоруська народність нібито проіснувала деякий час і після розпаду Київської Русі – у період феодальної роздробленості, і лише згодом, після монголо-татарської навали, коли окремі частини Київської Русі опинилися в різних державних утвореннях, почався розпад давньоруської народності на три частини, які в XIV–XV ст. перетворилися на три східнослов'янські народності: російську, українську та білоруську. Відповідно до цього і єдина давньоруська мова розпалася на **три східнослов'янські мови**. Отже, згідно з офіційною доктриною, історія українців і їхньої мови почалася не раніше XIV–XV ст. [14].

2. Українська мова як наріччя польської мови, яке нібито утворилося після розпаду Київської Русі в результаті синтезу московської мови з польською.

Ця теза вперше була висунута М. Ломоносовим. Ще в середині XVIII ст. він у своїх працях констатував, що «малоросійський діалект» з огляду на сусідство з поляками, а також на те, що вони досить довго панували на Західній Україні, змішався з польською мовою і через це «зіпсувався». Зокрема, історик російської літератури М. І. Греч писав: «Малоросійський діалект народився і посилювався через довготривале панування поляків у південно-західній Росії, і може навіть називатися обласним польським» [4].

3. Українська мова за часів Київської Русі вже існувала.

Різноманітні, а часом і полярно протилежні думки про час і місце формування східнослов'янських народів та їхніх мов, зокрема і української, пояснюються насамперед відсутністю в XIX ст., та й у першій половині XX ст., достатньої кількості необхідних наукових фактів. На результатах досліджень негативно позначився і вузький підхід до цих проблем переважної більшості вчених. Філологи ставили перед собою завдання з'ясувати тільки час і обставини виникнення східнослов'янських мов (тобто лише глотогенетичні проблеми) і намагалися їх розв'язати на суто мовному матеріалі (свідчення писемних пам'яток і, рідше, народних говорів) без зв'язку з історією народу, а історики та археологи, як правило, займалися проблемами етногенезу (тобто походження) окремих слов'янських народів. Ранні слов'яни і навіть неслов'янські етноси певною мірою впливали на формування і звичаї нашого народу, його матеріальну і духовну культуру і мову [14].

Спочатку Київська Русь складалася лише з Київської, Чернігівської та Переяславської земель. На цій же території містився й політичний, економічний і культурний центр держави – Київ. На 60-ті рр. IX ст. Київська Русь також об'єднувала лише українські племена – полян, деревлян, південних дреговичів та чернігівську частину сіверян. В останній чверті IX ст. влада київського князя поширилася на полочан і смоленських кривичів, а після того, як у 882 р. Київ захопив новгородський князь Олег, до Київської Русі було приєднано й землі псковських кривичів та ільменських словенів. Наступник Олега князь Ігор підкорив уличів і тиверців. Впродовж X – початку XII ст. до Київської Русі увійшли всі землі східних слов'ян і багатьох неслов'янських племен (фіно-угорські племена мурома, меря, весь, балтійська голядь, тюркські торки і берендеї та ін.). Таким чином, уже на початок X ст. Київська Русь стала нестійкою конфедерацією «племінних князів», демонструючи, за словами М. Брайчевського, драматичне переплетення доцентрових і відцентрових тенденцій.

Ця держава спочатку охоплювала лише землі на Середній Наддніпрянщині, тобто вона не виходила за межі території, на якій жили протоукраїнці. Пізніша українська культура (часів Козаччини, Гетьманщини і сучасних українців) сформувалася на культурних традиціях південноруських (тобто протоукраїнських) літописних племен (полян, деревлян, волинян, сіверян, уличів, тиверців, білих хорватів) і Київської Русі. Український народ XVI–XVIII ст. усвідомлював себе прямим нащадком Київської Русі.

Звичайно, не можна заперечувати того факту, що культура Київської Русі стала важливим підґрунтям матеріальної і духовної культури російського та білоруського народів. Однак, якщо українці були прямими нащадками людності Києва, Галича, Чернігова, Переяслава та інших протоукраїнських територій, то російські й білоруські етнічні особливості були продуктом їхнього саморозвитку в умовах власних етнічних територій далеко за межами первісної Русі.

Усі наведені факти (а їх можна знайти значно більше) дають підстави вважати, що Київська Русь виникла як рання українська держава.

До І. Котляревського і Т. Шевченка існувала староукраїнська писемна мова (друга половина XIII – XVIII ст.), яка сформувалася на основі давньокиївських (давньоруських) літературних традицій і впливу живого народного мовлення, а давньокиївська (давньоруська) писемно-літературна мова виникла під безпосереднім впливом старослов'янської (церковнослов'янської) мови, запозиченої від болгар разом із прийняттям християнства.

Історія народно-діалектного мовлення складалася зовсім по-іншому. Воно розвивалося за своїми внутрішніми законами і майже не залежало від державного чи релігійного життя суспільства. Саме в народному мовленні виникли ті специфічні фонетичні, граматичні й лексичні риси, які згодом стали характерними особливостями української мови.

Формування своєрідних фонетичних, граматичних і лексичних рис, притаманних українській мові, розтягнулося на тривалий час. Деякі з них з'явилися ще в мовленні східнослов'янських племен, що жили на території України впродовж так званого праслов'янського (тобто спільнослов'янського) періоду, інші формувалися вже після розпаду праслов'янської етномовної спільності (у VI–IX ст.), ще інші – в Київській Русі IX–XII ст., і значна їхня частина – у період нового етапу самостійної історії східнослов'янських мов, тобто після XI–XII ст.

Загальна ж мовна ситуація в цій державі була досить складною. У Київській Русі існували дві форми усної мови (усне народне діалектне мовлення та усно-літературні койне, тобто «спільні діалекти» для багатьох верств населення) і дві писемно-літературні мови – давньокиївська (давньоруська) і церковнослов'янська.

Саме в мові тогочасних селян у різних діалектних ареалах формувалися і розвивалися ті фонетичні й граматичні риси, які стали як спільним надбанням, так і розрізнявальними особливостями української, російської та білоруської мов.

Діалектні риси на українській та інших територіях у другій половині XI–XII ст. були для мовлення тодішніх книжників настільки звичними, що мимоволі, всупереч усім настановам дотримуватися традицій, усе ж таки проникали в писемність, і писарі їх навіть не помічали. Переписуючи книжку, вони подумки проговорювали текст своєю рідною говіркою, через що робили помилки й чимало діалектних рис потрапляло до тодішніх книг. Виникали ж такі риси набагато раніше, задовго до утворення Київської Русі й міфічної давньоруської народності.

Таким чином, межу XI–XII ст. можна умовно визнати часом завершення формування української мови і початком нового етапу її історії, коли вона у народнорозмовному варіанті вже набула в основному всіх притаманних їй мовних рис. Такий висновок збігається і з поглядами українських мовознавців XIX – першої половини XX ст. на час виникнення української мови. Наприклад, П. Житецький ще у 1876 р. дійшов висновку, що система голосних звуків української мови визначилася вже у XII–XIII ст. На думку О. Потебні, українська мова за часів Київської Русі вже існувала. Всесвітньовідомий учений академік А. Кримський, дослідивши величезний фактичний матеріал, категорично твердив, що жива українська мова XI ст. «стоїть посеред східного слов'янства цілком уже відокремлена» [23].

Становлення російського етносу відбувалося далеко від Києва й усієї першої Русі - Середньої Наддніпрянщини і взагалі її не стосується.

Багатоетнічний склад населення і своєрідність історичного процесу, що впродовж значного часу тривав в умовах монголо-татарського ярма, спричинилися до того, що формування російської народності розтягнулося більше ніж на три століття (друга половина XII – кінець XV ст.) і пройшло декілька етапів.

Характерною особливістю процесу формування російської народності було те, що в неї влився великий струмінь фіно-угорської і частково балтійської крові.

Отже, наявний у розпорядженні вчених фактичний матеріал доводить, що «російський брат» за віком зовсім не «старший», а наймолодший. До Київської Русі росіяни мають лише те відношення, що їхні землі деякий час напівформально входили до складу цієї держави, і майбутні росіяни засвоїли християнську культуру Київської Русі з багатьма українськими впливами, оскільки творцем Київської держави був український етнос, а також перейняли етнічну назву — Русь [14].

Ці теорії, як частково доповнюють одна одну, так і заперечують. Єдине, що точно можна висновувати: українці, білоруси та росіяни впродовж так званого спільнослов'янського періоду знаходились на одній території однієї держави (Київська Русь). Звідси випливає, що українська, білоруська та російська співдіяли та впливали одна на одну. Отже, можна зробити висновок, що запозичення невідключні.

Лінгвісти [4; 14; 17; 18; 19] зазначають такі типові запозичення в російській мові з української як: *хата, шлях, гопак, гайдамак, батька, детвора, девчата, хлебороб, бублик, борці, булава* тощо.

Ми вирішили перевірити, як носії російської мови в Україні та в Росії сприймають запозичені слова з української. Склали опитувальник, де реципієнтам (33 інформанти) було запропоновано обрати мову-джерело (російська або українська) для 32 лексем, а саме: *досконально, хата, бабочка, детвора, борці, рыпаться / рипаться, байдарка, бублик, торба, семинария, вдосталь, разиня, раззява, галушка, нехай, пампушка, парубок, пацюк, пацан, сырник, сырок, хлопец, хмара, цибуля, шаровары, шлях, банка, бестия, булава, курень, девчата, шматок*.

Критерії відбору слів для експерименту було декілька:

- 1) показові запозичення, які зазначаються дослідниками;
- 2) лексеми, що маркують як запозичення з української етимологічні словники [1; 15; 21; 22; 23];
- 3) лексеми, які є аналогами одна одній;
- 4) російські слова за походженням.

1) показові запозичення з української, які зазначаються дослідниками (14 лексем)	ХАТА, ДЕТВОРА, БОРЩ, РЫПАТЬСЯ/РИПАТЬСЯ, БУБЛИК, ТОРБА, ГАЛУШКА, ПАМПУШКА, ПАРУБОК, СЫРНИК, ХЛОПЕЦ, ШАРОВАРЫ, БУЛАВА, ДЕВЧАТА
2) лексеми, що маркують як запозичення з української, етимологічні словники (13 лексем)	ДОСКОНАЛЬНО, СЕМИНАРИЯ, НЕХАЙ, ПАЦЮК, ПАЦАН, СЫРОК, ХМАРА, ЦИБУЛЯ, ШЛЯХ, БАНКА, БЕСТИЯ, КУРЕНЬ, ШМАТОК
3) лексеми, які є аналогами одна одної (2 лексеми)	РАЗИНЯ и РАЗЗЯВА
4) російські слова за походженням (3 лексеми)	БАЙДАРКА, БАБОЧКА, ВДОСТАЛЬ

Отримали такі результати:

1. *Досконально* – 91% опитуваних обрали мову-джерело російську і лише 9% – українську;
2. *Хата* – 97% – українську і 3% – російську;
3. *Бабочка* – 94% – російську і 6% – українську;
4. *Детвора* – 82% – російську і лише 18% – українську;
5. *Борщ* – 82% – українську і 18% – російську;
6. *Рыпаться/рипаться* – 67% – українську і 33% – російську;
7. *Байдарка* – 61% – російську і 39% – українську;
8. *Бублик* – 76% – російську і лише 24% – українську;
9. *Торба* – 82% – українську і 18% – російську;
10. *Семинария* – 82% – російську і лише 18% – українську;
11. *Вдосталь* – 64% – українську і лише 36% – російську;
12. *Разиня* – 64% – російську і 36% – українську;
13. *Раззява* – 85% – російську і лише 15% – українську;
14. *Галушка* – 91% – українську і 9% – російську;
15. *Нехай* – 97% – українську і 3% – російську;
16. *Пампушка* – 61% – українську і 39% – російську;
17. *Парубок* – 82% – українську і 18% – російську;
18. *Пацюк* – 100% реципієнтів вирішили, що це слово запозичене з української;
19. *Пацан* – 85% – російську і лише 15% – українську;
20. *Сырник* – 76% – російську і лише 24% – українську;
21. *Сырок* – 88% – російську і лише 12% – українську;
22. *Хлопец* – 94% – українську і 6% – російську;
23. *Хмара* – 94% – українську і 6% – російську;
24. *Цибуля* – 100% реципієнтів вирішили, що це слово запозичене з української;
25. *Шаровары* – 52% – українську і 48% – російську;
26. *Шлях* – 91% – українську і 9% – російську;
27. *Банка* – 97% – російську і лише 3% – українську;
28. *Бестия* – 97% – російську і лише 3% – українську;
29. *Булава* – 58% – російську і лише 42% – українську;

30. *Курень* – 73% – українську і 27% – російську;
31. *Дівчата* – 52% – російську і лише 48% – українську;
32. *Шматок* – 100% реципієнтів вирішили, що це слово запозичене з української.

Отже, лише 19 лексем було зазначено реципієнтами правильно, тобто так, як відповідає відомостям з етимологічних словників, що становить 59,38%.

Ці показники свідчать не лише про посилення впливу української мови на російську на сучасному етапі (наприклад, *нашеукраинцы, руховский, руховец, батькивщина, майдан, заробитчанин (заробитчанка, заробитчане), геть, ганьба, висновки, пропозиції, пан, державник, державнический, державотворческий, майдановец* тощо), але й про те, що носіям російської мови досить важко відрізнити українські запозичення від російських лексем.

У цілому українсько-російські мовні контакти в історичному розгляді показали себе зовсім нестабільно, адже вплив однієї мови на іншу чи послаблювався, чи міцнішав, через різні політичні, економічні, міграційні аспекти. І все-таки вплив російської мови у 17–18 ст. на українську через експансію Росії в Україні був більш помітним, ніж української – на російську. Сліди цього впливу і зараз можна побачити в українських говорах Сходу і Півдня України, але, як виявило наше дослідження, не слід забувати і вплив останньої на російську.

Список використаної літератури

7. Баш Л. М. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / Л. М. Баш, А. В. Боброва и др. – М. : Цитадель-трейд ; Вече, 2012. – 960 с.
8. Виноградов В. В. Избранные труды. История русского литературного языка / В. В. Виноградов. – М., 1978. – 320 с.
9. Воронцова В. Л. Російська мова / В. Л. Воронцова. – М. : Вища школа, 2000. – 431 с.
10. Горбач О. Російсько–українські мовні зв'язки [Електронний ресурс] / О. Горбач. – Енциклопедія українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійович ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. — Т. 7: Перевидання в Україні. — Львів : 1998. — 2400–2800 с. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euui196.htm>
11. Державин Н. С. Происхождение Русского народа – великорусского, украинского, белорусского. Славяне в древности / Н. С. Державин. – М. : Русская Правда, 2010. – 320 с.
12. Коломієць В. Т. Збагачення мови новими словами / В. Т. Коломієць // Рідне слово. – К. : Наук. Думка, 1974. – Вип. 9.– С. 14–20.
13. Кондрашов Н. А. Славянские языки [Электронный ресурс] / Н. А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1986. – Режим доступу: <http://langs.ru/compares/>
14. Москаленко Л. С. Русско-украинская интерференция и проблемы языкового варьирования [Электронный ресурс] / Л. С. Москаленко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – 2011. – Т. 19, вип. 17(2). – 114–121 с. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumo_2011_19_17\(2\)_21.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdumo_2011_19_17(2)_21.pdf)
15. Николенко Н. И. О специфике русского языка средств массовой информации Украины [Электронный ресурс] / Н. И. Николенко. – Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 37. – С. 300 – 304. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/74186/77-Nicolenko.pdf?sequence=1>
16. Огієнко І. Постановя української мови [Електронний ресурс] / І. Огієнко. – 1919. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu03.htm>
17. Огієнко І. Розмежування пам'яток українських від білоруських / І. Огієнко // Записки Чину Св. Вас. Вел. – 1934. – С. 1– 32.

18. Озерова Н. Г. Міжмовна взаємодія в сучасному російському газетному дискурсі / Н. Г. Озерова // Мовознавство. – 2010. – № 4/5. – С. 40–46.
19. Озерова Н. Г. Украинизмы в русской газетной речи на рубеже тысячелетий / Н. Г. Озерова // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2002. – № 5. – С. 2–4.
20. Півторак Г. Українці : Звідки ми і наша мова [Електронний ресурс] / Г. Півторак. – 2001. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/profile/grigoriy-pivtorak>
21. Семёнов А. В. Этимологический словарь русского языка. Серия "Русский язык от А до Я" / А. В. Семёнов. – М. : ЮНБЕС, 2003. – 704 с.
22. Смирнова Т. Н. Заимствования из близкородственных языков / Т. Н. Смирнова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Вип. 72. – 2015. – С. 135–138.
23. Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі : притягування і відштовхування. Впливи, інтерференція, запозичення / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2010. – № 2/3. – С. 55–82.
24. Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти [Електронний ресурс] / О. О. Тараненко. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um129.htm>
25. Титаренко Е. Я. Русская речь современных средств массовой информации / Е. Я. Титаренко // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2002. – № 2. – С. 4–7.
26. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка под ред. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Д. Н. Ушаков. — М. : Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1935-1940. (4 т.). – Режим доступу: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ushakov.htm>
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. [Электронный ресурс] / М. Фасмер; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина; пер. с нем. О. Н. Трубачева, с дополнениями; 1-е изд. – М. : 1964–1973; 2-е изд. М.: 1986–1987. – Режим доступу: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer.htm>
28. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь Русского языка [Электронный ресурс] / Г. П. Цыганенко. – К. : 1989. – Режим доступу: <http://www.slovorod.ru/etym-cyganenko/index.html>
29. Шанский Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс] / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – 1-е изд. – 1994; 2-е изд. – М. : Дрофа, 2000. – 399 с.; 3-е изд., испр. – М.: Дрофа, 2004. – Режим доступу: <http://www.slovorod.ru/etym-shansky/index.html>
30. Шахматов О. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщині XI - XVIII ст. / О. Шахматов, Аг. Кримський. – К. : 1924. – 107 с.